

Вікторія Безлюдна

БАТЬКІВСЬКЕ СТАВЛЕННЯ І ЙОГО ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ (ПОГЛЯДИ АМЕРИКАНСЬКИХ ФАХІВЦІВ)

Сім'я як первинний осередок суспільства забезпечує відтворення та продовження людського роду, в ній закладаються основи виховання та формування зростаючої особистості, через неї від покоління до покоління передається культурний досвід, духовні цінності, національні особливості.

Зміни, що відбуваються сьогодні в українському суспільстві, з одного боку, сприяють саморозкриттю, самовизначенню й самоствердженню членів сім'ї, а з іншого – продукують їх розмежування, дефіцит добра і милосердя. Негативних тенденцій зазнає виховна функція сім'ї, що виявляється в послабленні родинних зв'язків, зниженні кількісних і якісних показників батьківсько-дитячого спілкування. Все це неоднозначно впливає на взаємовідносини старших і молодших членів сім'ї як важливий чинник формування та розвитку особистості дитини. Незадоволення потреби дитини у спілкуванні, відсутність спільної емоційно забарвленої і значущої діяльності, призводить до затримки соціального розвитку дитячої особистості, гальмування засвоєння нею норм, правил, звичок соціальної поведінки і навіть до формування її асоціального характеру. Це зумовлено тим, що внутрішньосімейні взаємини виступають для дитини першим специфічним зразком суспільних відносин, до яких вона залучається вже з перших днів появи на світ, і які мають значний (якщо не домінуючий) вплив на формування загальної моделі її життя в майбутньому [1, 25].

Проблема батьківсько-дитячих відносин, що ґрунтуються на певному типі батьківського ставлення, привертала і привертає увагу вітчизняних і зарубіжних дослідників. Серед науковців, які зробили вагомий внесок у теоретичні та прикладні її аспекти, слід назвати А. Захарова, Е. Ейдемільера, Т. Кравченко, А. Співаковську, В. Юстицького та ін.

Фундаментальні напрацювання з питань заявленої проблематики містить науковий доробок американських психологів і педагогів (Бомрінд, Глассер, Деслендс, Дорибуш, Крістенсен, Шерідан та ін.). Проте висловлені ними ідеї, що ґрунтуються на широкомасштабних емпіричних даних, поки що не стали предметом цілеспрямованого вивчення українських фахівців. Водночас таке вивчення могло б надати допомогу в поглибленні теоретичних підвалин української сімейної педагогіки, запровадженні в практику певних коригуючих моментів для поліпшення батьківсько-дитячих взаємин, усього процесу сімейного виховання.

Мета статті – розкрити погляди американських дослідників на існуючі в практиці сімейного виховання типи батьківського ставлення та їхній вплив на формування та розвиток особистості дитини.

Теоретичний аналіз проблеми. Батьківське ставлення – «це особливий

феномен, який поєднує емоційні переживання та почуття, пов'язані з дитиною, поведінкові стереотипи, що проявляються у спілкуванні та поводженні з нею, особливості її сприймання та розуміння» [2, 70]. У ставленні батьків до дітей акумулюється вся система внутрішньосімейних відносин, у них знаходять свій прояв особливості подружніх взаємин, стосунки дорослих зі своїми батьками, зовнішні соціальні зв'язки сім'ї та ін.

У спеціальній літературі застосовується також поняття батьківських установок щодо дітей, які визначають певну спрямованість у взаєминах з дітьми, забезпечують усталений характер виховної діяльності дорослих. Такі установки «є суб'єктивними орієнтаціями батьків на ті чи інші виховні цінності, на саму дитину як таку, готовність до взаємодії з нею» [2, 71]. Батьківські установки чи позиції щодо дітей звільняють дорослих членів сім'ї від необхідності кожного разу приймати нове рішення за стандартних життєвих ситуацій, водночас вони можуть виступати фактором, який зумовлює «інертність виховної діяльності та труднощі у пристосуванні до нових ситуацій» [2, 71].

На теренах Сполучених Штатів Америки до вивчення проблеми батьківсько-дитячих взаємин, що ґрунтуються на тому чи іншому характері батьківського ставлення, звертається відомий психолог Діана Бомрінд, у працях якої подано характеристику різних їхніх типів, зроблено спробу визначити найоптимальніший з-поміж них.

На противагу широко розповсюдженій думці про існування трьох основних типів батьківського ставлення до дитини – авторитарного, демократичного і ліберального, Д. Бомрінд подає власну їхню класифікацію, яка включає такі різновиди, як: авторитетний, авторитарний, ліберальний і байдужий.

Формула *авторитетного* типу батьківського ставлення: батьки люблять і розуміють власних дітей, надаючи перевагу не покаранням, а поясненням про те, що добре, а що погано, не побоюються зайвий раз виявити схвалення. Основний виховний принцип таких батьків – забезпечення усвідомлення дитиною норм і правил морально-етичної поведінки, розуміння й увага до дитячих запитів, інтересів, прагнень. Водночас цей тип ставлення ні в якому разі не можна ототожнювати з «вільним вихованням». За відповідних умов (дитяча неслухняність, рюмсання, капризи, невмотивований гнів тощо) авторитетні батьки вміють виявити твердість і наполегливість.

Діти в таких сім'ях, зазвичай, ростуть ініціативними, комунікабельними, добрими; вони відповідально ставляться до своїх обов'язків, легко засвоюють соціально прийнятні норми і форми поведінки; їм притаманні такі особистісні риси, як енергійність, упевненість у собі, гідність і самоконтроль. Відносини з однолітками зазвичай добрі й товариські.

Авторитарні батьки вважають, що дитині не треба надавати надто багато свободи і прав, що вона повинна в усьому підкорятися батьківській волі, авторитету. Такі батьки не приймають навіть цілком слушні й обґрунтовані вимоги дітей, заперечують саме існування суто дитячих потреб, інтересів, прагнень. Вони не визнають прав дитини на самостійність, зловживають усілякими обмеженнями. У виховній практиці за авторитарного ставлення домінуюча увага зазвичай надається вихованню в дитини дисциплінованості, не залишаючи при

цьому жодної можливості для обрання нею варіантів поведінки; будь-яке пояснення батьківських вимог заперечується. Основа такого виховання – жорсткий контроль за поведінкою дитини, що не дає їй змоги просунути далі суворих заборон, стягнень і доволі часто – фізичних покарань. Однак, ця позиція рідко дає позитивний результат.

Діти в таких сім'ях найчастіше відзначаються підвищеною роздратованістю, схильністю до конфліктів. Це зумовлено ще й тим, що авторитарні батьки не визнають душевну близькість з дітьми, рідко виявляють своє схвалення нею. Тому в дітей формуються механізми лише зовнішнього контролю, розвиваються почуття провини або страху перед покаранням і досить слабкий самоконтроль. Цим дітям важко встановлювати контакти з однолітками, що є наслідком їхньої постійної настороженості й ворожості до оточуючих; вони підозрілі й тривожні.

За *ліберального* ставлення батьки не схильні контролювати дітей, дозволяючи їм чинити на власний розсуд, не вимагають відповідальності, самостійності й самоконтролю. Такі батьки дозволяють дітям робити все, що їм заманеться, не звертаючи уваги навіть на спалахи гніву і прояви агресивності, які спричиняють негативні наслідки. У дітей, які виховуються за такими принципами, досить часто спостерігається низька дисципліна, поведінка не завжди піддається управлінню. Реакція ліберальних батьків на подібні прояви – розпач з наступним виявом гніву, а іноді й фізичного покарання, відверненням від дитини, позбавленням її любові, уваги і співчуття.

Усе це призводить до того, що в дітей не формується установка на засвоєння соціально значущих форм поведінки, відсутній самоконтроль і почуття відповідальності. Через побоювання, що вони не зможуть обрати необхідну (схвалювану батьками) форму поведінки, діти за будь-яку ціну намагаються уникнути всього нового, невідомого. Оскільки в них не вироблене почуття незалежності та відповідальності, ці діти характеризуються імпульсивністю, а в складних ситуаціях – нерідко й агресивністю. Їм важко перебороти негативні особистісні якості (незрілість суджень, постійне невдоволення, низький рівень самоконтролю, занижена самооцінка), тому в дружні стосунки з однолітками вони вступають дуже рідко.

Байдужість батьків до дитини виявляється в загальному холодному ставленні до неї, хоча й не спостерігається проявів відкритої ворожості. Загалом дитині надається мало уваги, відсутнє піклування про її фізичний і психічний розвиток. Батьки часто залишають дитину одну, але не через те, що прагнуть уникнути з нею контакту, їм просто ніколи спілкуватися з нею через надання переваги вирішенню власних проблем.

Діти в таких сім'ях зростають пригніченими, вразливими, нервовими, агресивними. Якщо батьківська байдужість несе в собі ще вороже ставлення до дитини, вона знаходить розраду в хуліганських вчинках, долученні до наркотиків, алкоголю тощо.

На переконання Д. Бомрінд, найбільш сприйнятливим для виховання дитини є авторитетний тип батьківського ставлення. Водночас вона визнає, що його прояви в чистому вигляді існують дуже рідко.

У працях іншого американського дослідника Дж. Уінделла схарактеризовано типи негативного батьківського ставлення до дітей, які, з одного боку, утруднюють особистісний розвиток зростаючої особистості, а з іншого – призводять до формування в неї небажаних якостей. До таких типів науковець відносить фізичну образу, примус, крик [6, 47].

Фізична образа. Найчастіше подібне ставлення виявляється стосовно малих дітей; тих, кого не люблять учителі; продукується в сім'ях національних меншин та малозабезпечених сім'ях. Репресивне виховання призводить до зміни структури емоцій дитини, вона втрачає спроможність усвідомлено сприймати норми поведінки і діяльності, стає слухняною під тиском постійного страху покарання. Біль і приниження, породжувані фізичними покараннями, заважають дитині зрозуміти себе, свою поведінку, позбавляють її бажання змінитися на краще. Наслідки подібних виховних заходів виявляються пізніше, коли дитина підросте і почне виявляти свою силу стосовно невинних, але слабших за неї людей. Тілесні покарання викликають недовіру, обурення, ворожість і озлобленість дитини, а в майбутньому – неправомірні дії як опосередковану помсту батькам, які образили їх у дитинстві.

Примус. Цей тип батьківського ставлення пов'язаний з насильством, придушенням волі дитини. Як наслідок, діти починають уникати батьків, відчуваючи страх, злість на них і на самих себе. Безумовно, за надання переваг подібним методам виховання, між батьками і дітьми встановлюються напружені відносини. Дитина звикає виконувати батьківські розпорядження лише під тиском, не усвідомлюючи їхнього змісту навіть у випадках цілковитої доцільності та виправданості.

Крик. Батьки часто кричать на дітей, інколи, навіть не помічаючи цього. Реакція на такі виховні засоби буває неоднозначною. В одних випадках діти підкоряються, для того, щоб батьки заспокоїлися, в інших – навчаються ігнорувати дорослих. В умовах постійного крику в дітей формується невпевненість у собі, неспокій, знижується самооцінка.

Одним з аспектів, пов'язаних з батьківським ставленням до дітей та їхнім вихованням, якому в американській сім'ї надається особлива увага, є виховання дисциплінованості. Захоплюючись цією ідеєю, дорослі надають перевагу ставленню, яке ґрунтується на встановленні певної дистанції з дітьми, прояву стосовно них невиправданої суворості, згортанні проявів ніжності, любові. При цьому, як справедливо зазначає Е. Ле Шан, «дорослі забувають, що дітям більше за все потрібна любов, і ніяка ціна не буде зависокою, щоб сплатити за неї» [4, 9].

Аналогічним є погляд на цю проблему К. Росса. Він вважає, що «в сучасному суспільстві в найскрутнішому становищі перебувають саме діти, і їм більше за все необхідна любов» [5, 11]. Водночас дослідник акцентує увагу на тому, що проголошення двох основних вимог – виховання дисципліни і виявлення любові, неодмінно продукує проблему їхнього урівноваження. К. Росс вважає, що в основу виховного впливу на дитину слід покласти батьківську любов, а це, в свою чергу, сприятиме вихованню в неї дисциплінованості. Адже

таке ставлення дає дорослим можливість проникнути в душу дитини, правильно оцінити її поведінку, зрозуміти внутрішній світ, застосовувати належні форми і методи для подолання неслухняності [5, 31].

Доволі часто кардинальною проблемою у вихованні дітей американські батьки вважають вибір альтернативи: що поставити на перше місце – суворість чи доброту. Такий підхід є хибним за своєю суттю. Звертаючись з рекомендаціями для матерів, які намагаються розв'язати цю проблему, американський лікар і педагог Б. Спок попереджав: «Виявляйте чуйність, враховуйте бажання і волю своєї дитини. Але обережно, не дозволяйте дитині перетворювати вас на рабиню. Пам'ятайте, що найголовнішу роль повинні відігравати батьки, батьківський авторитет. Я маю на увазі справжній авторитет, а не авторитарність. Йдеться не про покарання дитини, а про вміння навчити її тому, що добре і справедливо. Треба домагатися того, щоб у покаранні як методі виховання, просто не було необхідності» [3, 43].

Проведений нами аналіз поглядів американських фахівців засвідчив існування кореляційних зв'язків між типом батьківського ставлення і характером їхніх взаємин з дитиною, методами її виховання. Саме під впливом того чи іншого типу батьківського ставлення в дитини формуються певні риси характеру, «образ» зовнішнього світу, які позначаються на її взаєминах не лише з батьками, а й з іншими дорослими, однолітками. Виявлення таких рис може стати передумовою для розробки спеціальних програм роботи з батьками, спрямованої на поліпшення батьківської позиції, переведення її з авторитарного, ліберального чи байдужого рівня на авторитетний, демократичний як найбільш прийнятні для життєдіяльності сім'ї загалом і для виховання дитини зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кравченко Т. Соціальний розвиток дітей старшого шкільного віку в сім'ї: Науково-методичний посібник. – К.: Фенікс, 2005. – 175 с.
2. Насонова О.Б. Становлення дитячої особистості у сімейних взаєминах // Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини. – К., 1996. – С. 69-78.
3. Спок Б. Разговор с матерью: Кн. о воспитании. – М.: Политиздат, 1991. – 588 с.
4. Шан Э.Л. Когда ваш ребенок сводит вас с ума. – М.: Педагогика, 1990. – 267 с.
5. Ross D., Campbell. How to Really Love Your Child. – New York: A Signet Book New American Library, 1982. – 144 p.
6. Windell J. Discipline: A Soucebook of Fifty Failsafe Techniques for Parents. – New York: MacMillan Publishing Company, 1996. – 197 p.